

känsla av välbehag som de flesta av oss strävar efter.

Även om etniska stereotyper förekommer i programmen så förmedlar innehållet i humortexterna i huvudsak främlingsvänliga budskap: invandrare är socialt och kulturellt kompetenta, de är glada och mer spontana än svenskar, innovativa och godhjärtade. Svensk invandrarpolitik och flyktningmottagande är ett respektlöst översitteri. Rasister är löjlige och underbegåvade, rasism oacceptabelt, svensken är inskränkt, självgod, okunnig, fördomsfull och hämmad.

I alla tre programmen läggs skulden för bristande förståelse för invandrare på enskilda personer, ofta politiker, eller grupper, t.ex. skinheads. Det förekommer knappast någon egentlig samhällsanalys eller analys av strukturella problem. Berglund och Ljuslinder pekar på att det skulle kunna föra med sig att mottagaren betraktar rådande maktstrukturer som oundvikliga. Ingen av de intervjuade personerna hade heller tänkt på att orsakerna till de händelser som skildrades i programmen skulle kunna hittas i samhällets strukturella förhållanden.

En viktig utgångspunkt i studien är att främlingsfientlighet, likaväl som andra problem i samhället, kan ses som uttryck för ojämlik fördelning av resurser och som produkter av det sätt på vilket makt utövas. Författarnas undersökning om humor som samhällsmoral vad gäller svenskar och invandrare syftar alltså till att belysa ett vidare samhälleligt sammanhang än TV-humornas arena. Ett problem är att de egentligen inte definierar vad de menar med samhällsmoral och hur resultatet av studien kan överföras till en mer generell nivå.

Som ett svar på frågan om samhällsmoralen kan den tänkvärda avslutningsdiskussionen om forskarens roll och ansvar betraktas. I denna tar författarna ställning och påpekar att det passar etablissemangen bra att både massmedia och forskare "stannar upp vid rasism och främlingsfientlighet som ett eget problem i stället för att ifrågasätta rådande resursfördelning i samhället".

Berglund och Ljuslinder drar inga egentliga slutsatser om hur olika typer av mottagare i termer av t.ex. kön, ålder, inkomst, utbildning, sysselsättning och/eller etnisk bakgrund reagerar på de olika humortexterna i undersökningen. Som jag redan tidigare nämnt visar författarna att humorgenren har begränsningar vad gäller att fungera som en främlingsprogressiv kraft. Satir leder ibland till att förstärka stereotypa förhållningssätt och bekräfta maktrelationer och gränser mellan grupper. Ironi går inte alltid hem. Av undersökningen framkommer dock tydligt att humoristiska representationer

av mötet mellan nya och gamla svenskar mycket väl kan främja förståelse och samverkan över etniska och kulturella gränser.

Eva Norström, Stockholm

Boel Berner: *Perpetuum Mobile? Teknikens utmaningar och historiens gång*. Arkiv förlag, Lund 1999. 248 s. ISBN 91-7924-122-0.

Detta är det första bidraget i en ny serie med titeln Pandora från tema Teknik och social förändring vid Linköpings universitet och publiceras i anslutning till forskningsprogrammet *Att hantera osäkerhet* vilket undersöker människors kompetenser och tolkningar i det vardagliga hanterandet av komplex teknik.

En allmän föreställning är att teknisk förändring beror på en inneboende kraft hos tekniken som oundvikligen påverkar samhällsförhållandena i en viss riktning. Felet med en teknikdeterministisk forskning är enligt Boel Berner att den glömmar alternativa teknologier som blev utkonkurrerade under utvecklingens gång. I en alltför hög grad har också den företagsekonomiska betydelsen för teknisk utveckling framhävt. Om aktörerna glöms bort och tekniken anses leva sitt eget liv leder det ofta till pessimism ifråga om möjligheten att påverka den tekniska utvecklingen. Berner visar i sin bok att sociala och kulturella förhållanden har betydelse för att förstå varför en viss teknik vinner terräng framför andra.

Nya organisationsmönster, vanor och inställningar måste vanligen uppstå innan en innovation kan utvecklas. Teknikhistorien är full av exempel på uppfinningar som samtiden inte begrep nyttan av men som kom till nytta i ett senare historisk skede. Berner presenterar tre olika vetenskapliga perspektiv på de sociala aktörerna i en historisk utveckling. Det första perspektivet betonar den dominerande samhällsgruppens teknikintresse, som t.ex. borgerskapet i Marx och Engels historieanalys. Det andra perspektivet hävdar att vilket inflytande som olika sociala grupper får i teknikens utformning bestäms efterhand av flera faktorer under utvecklingens gång. Det tredje perspektivet är det mest intressanta enligt författaren. Det betonar betydelsen av den gemensamma inställningen hos de personer eller institutioner som arbetar med teknisk utveckling. Hon har lånat begreppet *praktikergemenskaper* från teknikhistorikern Edward Constant. Denna gemenskap avgör vad som är den bästa tekniska lösningen och förvaltar

en *tekniktradition* efter vissa förebilder. När stora investeringar läggs ned i viss tekniktradition blir det allt svårare att överge den. Detta arv, eller *socio-teknisk regim*, är dock inte evigt utan i konkurrens, symbios eller samarbete med etablerade system kan en ny regim byggas upp efterhand.

Berner framhåller att användaren av teknik är en aktiv och skapande aktör, som är en förutsättning för att teknik skall fungera i praktiken. Tekniken i arbetslivet ställer krav på individens förmåga både till anpassning och förändring. Industrierbetare tvingas att improvisera, experimentera och bryta mot föreskrifter för att arbeta effektivt och hålla igång produktionen. De följer ofta sin anpassningsförmåga för att inte drabbas av arbetsgivarens sanktioner, men känner också stolthet över sin förmåga att få tekniken att fungera på andra villkor än de som företaget bestämt.

Författaren pekar på intressanta egenskaper som krävs av individen för att hantera en maskin. I ett komplicerat tekniskt system skapar sig maskinisten en *inre bild* eller *känsla* av vad som sker. Det är en sinnlig erfarenhet av samma typ som det berättas om i de folkliga sägnerna om hur smeder bedömde smältans egenskaper i härden. I en sådan bedömning är det viktigt att filtrera bort oviktig information och känna igen de rätta tecknen. Berner varnar för att använda beteckningen *tyst kunskap*. I själva verket är tystnaden ett sätt att skydda sin kunskap; inte att man är omedveten om sin yrkeskunskap. Inlärningsprocessen i en fabrik är av den art att arbetarna anser att de själva lärt sig arbetet. En instruktör har visserligen visat dem momenten men sedan har de utvecklat en egen förståelse och arbetsmetod. Berner använder ordet *dialog med tekniken* för att beskriva hur arbetare hanterar tekniken. Den erfarenhetsmässiga kunskapen bygger upp ett "lexikon" både för individen och för arbetslaget där man kan hjälpa varandra.

Författaren låter haveriet med rymdfärjan Challenger 1986 illustrera hur en mängd i och för sig små faktorer leder till katastrofen. Det går inte att peka ut en skyldig, eller kanske inte ens en grupp, utan alla faktorer tillsammans, tekniska, ekonomiska, sociala och personliga har samverkat till händelsen. Alla undersökningskommissioner som har i uppdrag att finna orsakerna till katastrofer av Titanics eller Estonias typ får brottas med motsvarande komplicerade sammanhang. Boken *Perpetuum Mobile* är högaktuell i sin beskrivning av vår tids komplicerade sociotekniska system som blir alltmer komplexa, storskaliga och med allt mer avancerad

teknik. Det är inte de stora felen som orsakar de stora olyckorna, utan snarare de små, skenbart obetydliga felen som på grund av systemets karaktär kan leda till katastrof.

Alla människor har blivit alltmer medvetna om riskerna med komplicerade tekniska system och det finns en grogrund för spekulationer om mer eller mindre farliga händelseförlopp i tekniska system som vi alla blev upplysta om i samband med befarade datorproblem vid millennieskiftet. Frågan är om inte också människor som förr i tiden levde utan vår tids teknik var medvetna om att det inte krävdes mycket förrän olyckan var framme, vilket ett gammalt folkligt talesätt som *liten tuva välter ofta stort lass* vittnar om.

I komplexa tekniska system finns vad som kan kallas *beslutsparadox*. På grund av riskerna måste systemet vara centraliserat men de som är längre ned i hierarkin har en bättre bild av verkligheten men saknar den helhetsbild som krävs för att fatta ett korrekt beslut. Systemet måste således styras både centraliserat och decentraliserat. Både hos yrkesfolk och allmänhet finns ett starkt önskemål om att tekniska fel och olyckor skall kunna förutses och undvikas om det så gäller datorer, kärnkraft, vägtrafik eller annan teknik. Invändningar är nästan tabubelagda. Vi kräver fullständig kontroll över tekniken.

Tekniken hyllar abstrakt förnuft och rationell kalkyl. Alla strävanden är dock inte rationella utan ingenjörerna har även hyst drömmar och visioner om att förändra världen. Myten om Daidalos och Ikaros som gett boken dess titel *Perpetuum Mobile* vittnar om ett urgammalt virtuosideal som vill upphäva naturlagarna. Människan vidgar sin förmåga genom att behärska komplexa och farliga tekniska krafter. Det är nog sant det som Berner skriver, att passionen för skapandet är en flykt bort från det vardagliga och triviala.

En intressant aspekt är teknikernas inställning till naturen. Den skulle tämjas och omskapas av det vetenskapliga tänkandet. Industrisamhällets tänkande gestaltas av Goethes Faust. De krafter som människan hierat sig med måste vara magiska eller rent av djävulska. Den viktigaste faustiska metaforen är tämjandet av en ond demon, vilket påminner mig om de dikter som skrevs till invigningen av vattenkraftverk i början på 1900-talet. Där hyllas ingenjörskonsten som tämjt forsens naturväsen och tvingat in honom i tunnlar och turbiner. Jag vill minnas att de otämjda forsarna hade manligt genus.

Berner för in ett genusperspektiv i sin teknikanalys

som jag tycker blir för generaliserande. Enligt henne har naturen i vår kultur beskrivits som ett kvinnligt väsen, delvis hotande och vrängt för de manliga strävandena, men möjlig att utnyttja på kvinnornas bekostnad genom det förnuft och rationella tänkande som det påstås att männen anser sig ha. Det är lite för enkelt att skriva att de manliga normerna och kunskaperna allmänt kritiserats sedan länge och att alternativet är tankar om helhet, omsorg och hushållning som i huvudsak skulle vara kvinnliga egenskaper. Uppdelningen i manliga och kvinnliga egenskaper har kanske en pedagogisk poäng, men de möts i alla individer oberoende av kön.

Skapelsearbetet i vår kultur har enligt författaren i stort sett bara varit möjligt för män medan vardagsbestyren har fallit på kvinnans lott. Den manliga drömmen har utsträckts så långt som till att skapa liv med teknikens hjälp utan kvinnans medverkan. Jag ställer mig tveksam till Berners inställning att kvinnan inte har kunnat delta i skapandet. Hon bygger sitt resonemang på kvinnans plats inom kyrkan och universitetet, som sedan medeltiden har avvisat deras medverkan, men dessa institutioner är inte de enda platserna för mänskligt skapande.

I det avslutande kapitlet behandlar författaren förhållandet mellan den sociologiska och historiska vetenskapen ifråga om metod och teori. Hon vill sammanföra de båda vetenskaperna för att visa att båda aspekterna behövs. Hon menar att den historiska aspekten är viktig men att traditionella teknikhistoriker missat teoriernas betydelse för att förstå samband och generella drag. Sedan 1980-talet har många teknikhistoriker själva kritiserat den traditionella forskningen och påpekat att det krävs en analys av sociala, kulturella, ekonomiska och politiska sammanhang. Bokens slutkapitel ger förslag på strategier för att förena de olika forskningstraditionerna inom teknikhistorien. Kapitlet påminner om en programförklaring med syfte att överbygga motsättningar inom olika forskningstraditioner. Jag tycker att översikten över hur framtida forskning bör utföras lätt blir schematiska och uppfostrande, vilket stör helhetsintrycket av en intressant läsning. Det är först när teorierna prövas på ett forskningsmaterial som de blir levande och spännande och sådant finns det många bra exempel på i *Perpetuum Mobile*.

Göran Sjögård, Lund

Nils-Arvid Bringéus (text) och Sven Hjalmarson (foto): *Gåramålningar från Örkelljunga, Rya och Fagerhult*. Skrifter utg. av Örkelljunga Hembygdsförening nr 29, 1999. 151 s., ill. ISSN 0471-0401.

I detta arbete närmar sig författaren ännu en gång sin barndoms hemtrakter, Örkelljungabygden, här med hjälp av gåramålarnas naivt dokumentära skildringar. I förordet beskriver han bl.a. hur intresset för gåramåleri väcktes och hölls vid liv tack vare inventeringar och utställningar. Under den senaste inventeringen, initierad 1996 av Hembygdsföreningen, spårade Sven Hjalmarson upp och färgfotograferade inalles 124 målningar. Med dessa som utgångspunkt har Nils-Arvid Bringéus ur tryckta och otryckta källor vaskat fram en imponerande samling fakta rörande de olika fastigheterna. Kompletterande intervjuer med minnesgod personor som berättat om gårdarna och människorna som bodde där, ger oss kunskap om livet i bygden.

Den främre tidsgränsen för målningarnas tillkomst har Bringéus satt till 1925. Kanske finns det skäl för en så tidig gränsdragning när det gäller just Örkelljunga. Men rent generellt är detta årtal en alltför tidig gräns. 1930-talet var en från försörjningssynpunkt viktig period för de gåramålare som fortfarande var verksamma och de var inte så få.

Kapitlet Gåramålarna består av konstnärernas biografier, ganska utförliga i några fall, kortfattade i andra. De bygger i stort sett på tidigare tryckt litteratur. Bringéus nämner här också att gåramåleri som konstart kan ha nått Skåne via impulser från Danmark, en hypotes som Gustaf Åberg förde fram 1992. Och visst kan det förhålla sig så vad Skåne och södra Halland beträffar. Paul Nelson från Jylland, som efter 1870-talets mitt bodde och arbetade i nordvästra delen av Skåne, var en av de tidiga pionjerna. Ytterligare några gåramålare hade anknytning till Danmark. Den ende dansk som varit verksam längre norrut hette Marinus Kirkegaard och var en förrymd soldat.

Personligen är jag övertygad om att andra faktorer kan ha medverkat till uppkomsten av den här sortens måleri. Jag vill här bara nämna en. Det kan inte vara en tillfällighet att så många av dessa kringresande artister hade någon slags utbildning i yrkesmåleri. Precis som äldre tiders kringvandrande hantverkare och bygdekonstnärer arbetade de påfallande ofta med dekor- och interiörmåleri, även möbelmåleri. När under 1800-talets senare del borgerliga stilideal påverkade lands-